

**The Block of Flats -
Space to Live and
Living Space**

**INTILĂ MIHĂILESCU, VIORICA NICOLAU
MIRCEA GHEORGHIU, COSTEL OLARU**

An important social presence by means of the "systematization", the block of flats is a standard and standardizing space where people were put to live in common, but which turned, in a way or another, to a living place of reactive individuals and social networks. An ethnological approach of a block of flats community in Bucharest enabled the authors to observe the ways people have build their own "living space" out of the given "space to live" according to personal and cultural models. This living space has produced a kind of "topological identity", with special forms of social networks mixing neighborhood and kinship, children being a privileged mediator of sociability. This small scale analysis could be also used to better understand national scale phenomena of social homogenization and diversity as well as the outstanding role territoriality played in communist strategy.

BLOCUL ÎNTRE LOC ȘI LOCUIRE

TEME ȘI PROBLEME DE ETNOLOGIE URBANĂ

Etnologie în oraș, etnologie a orașului

Moartea primitivului și dispariția finală a coloniilor (și mai mult decât atât, refuzul crescând al fostelor colonii de a se lăsa "etnologizate" de către reprezentanții Metropoliei) au condus la o "lăsare la vatră" a numeroase contingente de antropologi exotici. Întorsă acasă, aceștia încep să (re)descopere, de voie, de nevoie, terenuri noi pentru ei, ținând de propria cultură și să abordeze alte registre ale existenței umane, proprii societăților complexe. Etnologia urbană se înscrie, în mare parte, în această trajectorie.

În țările cu "etnologie domestică", precum România, situația este substanțial diferită. Prin tradiție, etnologia se referă aici la lumea "tradițională", adică a satului, și o expresie precum "etnologie urbană" apare aproape ca o contradicție în termeni. La noi, ca și în alte culturi coboritoare din spiritul herderian al Volk-ului și Volkskunde, etnologul are nu numai un obiect: cultura populară, tradițională, esențialmente rurală, ci și o misiune: salvarea și valorizarea acesteia. Profesia și vocația sa îl vor purta pe ultiile satului; în casa sărăilor unui bloc urban, un etnolog devine un personaj insolit.

Ce poate să facă deci etnologul în oraș?

Există deja două direcții distințe care au început să se contureze în etnologia urbană și care sunt diferențiate adesea ca etnologie în oraș și etnologie a orașului. În primul caz este vorba mai ales de o căutare, în contextul nou al orașului, a problemelor sau chiar a realităților vechi cu care a fost obișnuită etnologia. Vor fi analizate sărbătorile urbane, noile forme de ritualuri dezvoltate în domeniul

BLOCUL ÎNTRE LOC ȘI LOCUIRE

politului etc. sau chiar grupurile etnice diferite (țărani în cazul nostru) cu subculturile lor diferite mai mult sau mai puțin păstrate în lumea urbană. Orașul va fi privit în acest caz esențialmente în prelungirea temelor sau chiar a realităților "exotice", "rurale" etc., familiare prin tradiție etnologiei. Nou teritoriu de aplicare a demersurilor sale specifice, orașul va suscita interesul etnologiei în măsura în care și aici se petrec fenomene de genul celor "de acolo", din societățile "simple" în care etnologia și-a făcut stagiul său teoretic și metodologic. Lumea urbană va pătrunde în preocupările etnologice prin ipostazele sale de continuitate, de supraviețuiri și metamorfoze ale lumilor tradiționale: "etnologia în oraș" va continua să-și caute vechii "clienti", ascunși uneori în spatele unor haine noi.

Paralel cu această etnologie în oraș, oarecum mai firească, a încercat să se dezvolte și o etnologie a orașului. Particularitățile sale se definesc mai mult reactiv: ea nu vrea să fie doar o etnologie în oraș, ci își propune să descopere orașul în unitatea și specificitatea sa, ca un obiect etnologic. Etnologia orașului încercă să se desprindă de rădăcinile sale exotice - respectiv ruraliste - pentru a descoperi lumea inedită pentru ea a orașului, fără prejudecăți și fără prezentimente.

Acestei delimitări interne, în cadrul general al etnologiei, i se adaugă o alta, externă, căci etnologia orașului nu vrea să fie nici o sociologie urbană. În raport cu aceasta, etnologia își regăsește specificul și obsesiile, iar abordarea orașului va deveni o reacție împotriva homogeneității universaliste pe care o sugerează conceptul însuși de "formă de viață urbană". Ea va ataca ideea acreditată a unei "urbanități", a unei/unor forme de sociabilitate proprie/proprii orașului și a unei universalizări a societății prin urbanizare. Etnologia orașului se vrea o revenire a diferenței într-o lume considerată de sociologie predominant ca o victorie a

semănătorului¹.

În sociologia urbană, "teoriile convergenței" se bazează pe o logică evoluționistă a dezvoltării. Conform acestor teorii, societățile umane se dezvoltă de la societăți agrare la societăți industriale și apoi la societăți post-industriale. Teoriile modernizării prezintă în esență aceeași traectorie, anume că transformările au loc de la societăți tradiționale la societăți moderne și post-moderne. (...) Din perspectiva urbanizării, conform acestor teorii ale convergenței, există doar un singur model sau pattern de urbanizare. Aceasta înseamnă că putem întâlni doar un pattern global al urbanizării, chiar dacă, în diferite țări, există stadii diferite de urbanizare". (Abraham, 1990, pp. 51-52).

Din punctul de vedere al etnologiei orașului, lucrurile nu se prezintă mult mai bine nici în setul opus de teorii denumite "teorii ale divergenței", care neagă existența unui pattern unic de urbanizare. Acesta este înlocuit însă pur și simplu cu mai multe patternuri, tinzându-se spre un soi de tipologie ("tipul socialist" sau estic, "tipul periferiei" sau "semiperiferiei" etc.), în ultimă instanță, cu aceeași vocație de ordonare exhaustivă și "normativă".

Starea de nemulțumire a etnologiei orașului (sau, pentru a ne păstra cât mai prudentă în afirmații, a unor etnologi interesați de lumea urbană) rămâne aproape aceeași și în fața acestor soluții explicative. Motivul poate fi înțeles mai ușor prin analogie cu ceea ce în altul domeniu de investigare, așa-numitele "studii culturale" (cultural studies), îmbrățișat în mod reprezentativ de școala de la Birmingham. Atât teoriile convergenței, cât și cele ale divergenței abordează orașul oarecum "obiectualist", în maniera școlii de Birmingham. El este privit ca "produs", cu morfologia și funcțiile sale. Prin analiza asemănărilor și deosebirilor pot fi stabilite apoi "clase de produse", adică tipuri sau patternuri de urbanizare. În această

perspectivă, faptul că există mai multe astfel de clase sau doar una singură este deja mai puțin important. Ceea ce este important și rămâne comun teoriilor invocate este punerea între paranteze a contextului în care există aceste "produse" numite orașe; orașenii sunt, în această perspectivă, mai mult efect al urbanității, variabilă dependentă și nu independentă. Sociologia urbană, ca sociologie a orașului și nu sociologie în oraș, se prezintă mai degrabă ca sociologie a urbanizării - atunci când nu este direct sociologie "urbanistă".

Este momentul, credem, să facem o distincție banală dar utilă, cu atât mai mult, cu cât ea pare a fi adesea neglijată ca formă de locuire colectivă, orașul nu mai este planuit și ridicat de către locuitorii săi, ca în cazul satului, conform unui Veltanschaung împărtășit de către aceștia. Cu timpul o parte a locuitorilor - actualii "urbanisti" - s-a specializat în a gândi pentru ansamblul colectivității formele optime de locuire. În tot mai strânsă legătură, măcar de fapt, dacă nu și de drept, cu Puterea, "urbanistii" sunt mandatați de către aceasta - și nu de către colectivitate - pentru a da viață viselor sale ideologice. Iar la acest nivel există îndrădevenire o convergență urbanistică în măsura în care toate puterile tind să-și transforme reședințele în "mărci de identitate" și împărtășesc, dincolo de culorile lor politice, o anumită ideologie a "modernizării". La acest nivel sistematizarea ceaușistă a Bucureștiului nu este decât ruda săracă a planuitelor modernizări a Parisului de către Pompidou.

Sărind peste fazele și nivelurile intermediare, ne regăsim în fața situației de fapt, în care aceste "produse" ale urbanisticii sunt "utilizate" de către beneficiarii lor anonimi. Oricât de asemănătoare ar fi putut fi inițial spațiile urbane, la nivelul ideologic, al valorilor urbanistice declarate și oricât de asemănătoare ar putea ele rămâne, eventual, și la nivelul realizării lor constructive, din momentul locuirii lor va începe diferențierea.

"Lumea nu merge numai după lucruri, mai merge și după lucrare" - spunea un tânăr anchetat de Ernest Bernea (1985). Parafrazându-l, ar trebui să spunem că "orașul nu merge numai după loc, ci și după locuire"...

Rezumând, am putea spune că o etnologie a orașului ar putea și ar trebui să-și instaleze cîmpul de observație în zona de sociabilitate creată la interferență între voințe uniformizatoare mai mult sau mai puțin convergente ale edililor ("Putere" și "urbanisti") și proximitățile de locuire create de aceștia, pe de o parte, și voințele de personalizare și distanțare, mai mult sau mai puțin divergente, ale locuitorilor și grupurilor de locuitori, pe de altă parte. Cu acest obiectiv în față și cu întreaga sa experiență metodologică în spate, etnologia ar putea să pornească, ca etnologie a orașului, în căutarea unor "unități sociale" (Gusti, 1934) proprii orașului, echivalente urbane ale comunităților cu care a fost obișnuită etnologia, în genere. Analogia cu monografismul gustian - care valorează că poate valora o analogie - poate să meargă mai departe: aşa cum "știința națiunii" nu se putea constitui, în viziunea lui Gusti, decât prin analiza monografică a "unităților sociale" urmată de comparația între aceste unități sociale astfel cunoscute, tot astfel o etnologie a orașului ar putea proceda în doi pași prin analize "monografice" diversificate ale diverselor "unități sociale" urmate de sinteze comparative care doar ele ar putea recupera imaginea orașului "în unitatea și specificitatea sa", conform visului etnologic peren.

Blocul 311. Constituirea unei comunități

Am încercat să analizăm într-un alt articol (Mihăilescu și al., 1993) unele dintre caracteristicile sistematizării și rolul de instrument de omogenizare socială pe care

aceasta urma să-l joace în viziunea conducerii centrale. În cele de față vom încerca să urmărим la nivelul unui bloc, reacțiile individuale și colective de adaptare și contracarare a acestei presiuni etatiste uniformizatoare. "Suntem împreună, împrejmuiți din toate părțile, sus, jos, lateral" - constată C.D. și continuă, cu altă ocazie: "pentru mine bloc înseamnă o comunitate de oameni, o conviețuire în comun, asta înseamnă". Inițial o "adunătură", adăpostită în spațiile standard ale apartamentelor de bloc, locatarii acestuia sfârșesc prin a-și pune amprenta personală asupra locuinței lor și a constitui, împreună, un soi de comunitate.

O asemenea comunitate, ipotetică "unitate socială", a constituit pentru un an obiectul observațiilor noastre.

La început a fost cutremurul

Blocul 311, din Militari, zona Veteranilor, a fost dat în folosință în toamna anului 1977. Este un bloc mic, tip P + 4, cu două scări însumând 20 apartamente. Componenta sa a fost marcată de valul de demolări și mutări declanșat după cutremurul din acel an: o parte din locatari provine din case demolate, alții din Pantelimon, prin schimb de locuință oferit de ICRAL, care avea nevoie de apartamente în această zonă pentru bătrâni demolați din Calea Moșilor, alții, în sfârșit, au profitat într-un fel sau altul de toate aceste mișcări pentru a obține apartamentul la bloc pe care îl așteptau de mult. Pentru unii venirea aici a fost o dramă, pentru alții, încununarea unor demersuri de ani de zile. Ansamblul traectoriilor locateive ale locatarilor blocului 311 oferă o imagine a blocului între constrângere și aspirații. Dacă este adeverat că doamna T., de pildă, nu a putut să se adapteze niciodată întru totul la viața de bloc, nu este mai puțin adeverat că puține sunt familiile care au făcut tot posibilul ca să ajungă aici: "...memoriul

l-am făcut la doamna Ceaușescu - povestește E.S. Soțul meu era student atunci, știi, de aia aveam niște drepturi; el era student, copiii erau patru, nu aveam unde... și m-am apucat eu și am făcut memoriu. Da' vreau să spun totuși cum a evoluat... pe 3 august l-am născut pe Bogdan (...), pe 3 septembrie am pus memoriu la poștă... Ei, vreau să zic că pe 3 noiembrie am avut deja apartamentul nominalizat..." În cazul acestei familii, un memoriu similar a fost stocat la Ceașescu, cu ocazia unei vizite de lucru, "și în două luni eram instalată", precizează G. În sfârșit, în alte câteva cazuri "pilele" la ICRAL sau la "ăștia cu demolările" au fost suficiente.

Motivele venirii la bloc, mai exact, în acest bloc, sunt diverse. Constrânși de demolări sau de lipsă de spațiu, toți cei anchetați au încercat să influențeze fimoasele reparații sau să le corecteze prin jocul complicat al schimburilor de locuințe pentru a se apropiă: de serviciu sau, mai frecvent, de un părinte, un copil, o rudă etc. care locuia în vecinătate sau măcar în același cartier. Acest criteriu al "apropierii" traversează ca un fir roșu complicatele rute locateive ale celor anchetați, orientându-le căutările soldate cu mai mult sau mai puțin succes. Veniți din orizonturi diferite, au sfârșit prin a se aduna în blocul 311: intelectuali, funcționari și mulțimi, un ofițer de stat major și un sportiv de performanță, un sociolog și o familie de tigani etc., ale căror impreună colectivitatea heterogenă a blocului.

Imaginar urban, imagini ale blocului

Peste jumătate dintre locatarii blocului 311 nu s-au născut în București. Au venit din alte părți, la vîrste diferite și din motive diferite. În schimb perceperea orașului este mai puțin diferită. Când li se

cere să definiște orașul, imaginea pe o care o au, în majoritatea cazurilor, este aceea a unei aglomerări excesive; "gălăgia cea mai mare și balamucul cel mai mare: aglomerarea", "un furnicar de oameni" etc. De aici și sentimentul unei lumi străine: "Orașul ... e ceva apropiat de străin pentru mine" (M.P.). Uneori imaginea acestei aglomerări umane alunecă spre cea a "aglomerării de locuințe" (S.), dar ideea rămâne constantă: o proliferare cantitativă.

Mai ales pentru cei mai tineri, diferența specifică care marchează orașul este blocul: "orașul... este o multitudine de blocuri" (P., 16 ani). Se pot citi aici influențele propagandei comuniste conform căreia urbanizarea se definea în primul rând prin construirea de blocuri: un sat unde se construisează 2 sau 3 blocuri era deja un sat "în curs de urbanizare".

O singură excepție în tot acest consens de viziune asupra orașului: Doamna N., care vorbește de oraș în termeni de "formăție teritorială" etc. Este însă economistă de profesie, "de familie bună". Intelectuala blocului ...

Chiar și pentru cei care trăiesc în București de mai multe decenii, orașului pare să îi lipsească organicitatea, să nu aibă încă unitate și specificitate proprii. Este o existență sub semnul excesului, al creșterii mai degrabă cantitative, care nu reușește să creeze o nouă calitate a vieții. Se poate vedea aici, ca într-o oglindă sui-generis, istoria orașelor valahe născute din aglomerările sătești în jurul unor nuclee comerciale, mai mult sau mai puțin modeste.

Nu este deci surprinzător că perceperea orașului este strâns legată de perceperea satului. În încercarea de a-l defini se revine de multe ori la sat: "Ce să vă spun de oraș? Eu m-am născut la țară..." și D. începe să vorbească despre satul său. Oraș și sat formează un cuplu în care e greu să separi unul din termeni de celălalt.

În primul rând, satul are o organicitate care pare să lipsească orașului. G., care

definește orașul ca pe o "aglomerare de locuințe", vorbește despre sat ca despre o "comunitate". În general, satul este imaginea originilor, surselor primare, atât spirituale, cât și materiale: "satul, locul copilăriei, la care vizez mereu" (M.P.), sau "satul, cum să zic eu?... Local de unde ne vin cele mai importante alimente pentru noi, oamenii de la oraș" (Doamna Gr.). Uneori această anterioritate a satului în comparație cu orașul se înscrie în vizionarea unei fatalități istorice și personale în același timp: (satul), "de unde venim: (orașul), acolo unde pleacă copiii".

Există însă și reversul medaliei, pentru că orașul are avantajele sale. Si ele sunt evidente mai ales când este vorba despre confort, acesta fiind apanajul orașelor: apă curentă - apă caldă, în special -, încălzirea centrală, mobile "moderne", facilități electrotcasnice, pe scurt "a avea tot ce-ți trebuie în casă", acesta este confortul. Confortul săracului, desigur, pentru care imaginea casei cu curte este legată de cea a încălzirii cu lemne, de lipsa apei curente etc. În acest sens trebuie luată declarația doamnei D. "...între casă cu curte și bloc, eu prefer blocul. Dar o casă cu același condiții de confort ca și cele de la bloc nu mi-ar displacea. Adică să am încălzire cu gaze, apă curentă, WC-ul în casă, în fine, tot confortul". Această idee a confortului marchează perceperea diferențelor între oraș și sat a unei largi categorii de oameni: satul are multe avantaje, dar confortul nu-l ai decât la oraș.

Imaginea blocului este parte a acestui imaginar urban mai bogat. Este orașul în mic: "zarvă", rezumă M.G., "apartamente în care locuiesc oameni, ceva imens, casă peste casă" (doamna G.). Mai semnificativ este însă faptul că blocul nu înseamnă aproape niciodată "acasă", nu este o "casă", ci doar un substitut al acesteia: el este "ultimul refugiu la această oră" - rezumă M.P. "Este locul unde te simți cel mai bine, casa ta care nu este tocmai ce-ți doreai, dar te mulțumești și cu asta, ce poți să faci?..."

Discursurile asupra "blocului" și "casii" nu concordă niciodată. "Casa" te face să visezi: "este tot ceea ce-și poate dori un om": "în zilele noastre, casa este locul cel mai drag; acolo te refugiezi și te simți cel mai bine - în familie, în cazul meu": "casa este un loc de refugiu al fiecărui, locul unde se refugiază omul după o zi de oboselă și de muncă pentru a se simți bine".

Conform acestei logici, o vilă este deja prea mult; "un confort visat de către cei care au bani", "un confort prea scump", pe seurt "ceva inaccesibil pentru mine". Vila pare a fi casa celorlalți, asociată corupției: "la noi, astăzi, numai bănuiașii pot să-și permită o chestiune din asta, și cei care câștigă, înțelegeți ...".

Reperul rămâne deci "casa". Casa percepă adesea ca spațiu protejat, refugiu al sufletului și al corpului. În negativ, există deci un oarecare refuz al orașului și al spațiului său deschis: în casă nu te închizi ci mai degrabă te pui la adăpost de oraș; sau de o viață socială care, din motive diferite înainte și după 1989, te sperie.

Spațiu și obiecte. Etnologia formelor de locuire

Conceput (și) ca mijloc de omogenizare socială, blocul impune o mare omogenitate locatarilor săi: același spațiu de viață pentru toți, aceleași probleme și, în sfârșit, aproape aceleasi dorințe. Există expresii ca "viață de bloc" dar și "a muri de bloc", ca și cum însuși spațiul blocului ar fi suficient pentru a descrie viața și moartea celor care îl locuiesc.

Aceste clișee au parteau lor de adevăr dar și de exagerare. Blocul socialist este, fără îndoială, un spațiu constrângător, dar se ajunge, de obicei, la a trăi blocul și a-l face astfel să trăiască. Voinței etatiste de a anula diferențele îi corespunde totdeauna o voință inventativă de individualizare din

partea fiecărei familii. Vom încerca aşadar să urmărim în acest capitol modurile diferite de a da viață spațiilor și obiectelor anonime, moda-lităților și rațiunilor acestor trecheri de la loc la locuire, în cazul particular al blocului 311.

Pentru tânărul inginer D.T., blocul este o "interfață" între exteriorul orașului și interiorul apartamentului: "ai intrat, ai deschis ușa apartamentului, ai intrat înăuntru, ai închis-o și... gata... cercul s-a-nchis. Ești acasă, în intimitatea ta", care este în același timp și o izolare. D.T. se închide în camere de culcare unde își tine și aparatelor electronice (obiecte ale hobby-ului său): "acolo e universul meu intim, unde pot să mă concentrez mai bine parcă (...) acolo nu mă deranjează nimenei". Restul apartamentului este neutru, destul de puțin valorizat și D.T. are puține cuvinte de spus despre el; și cu atât mai puține despre bloc și vecinii săi. Viața sa socială, destul de limitată de alți miteri, are alte ancorări.

D.T. este într-un fel o excepție. Si alți locatari, desigur, au sau visează la un "colț intim", precum doamna S.E., de exemplu: "mie-mi place să lucrez mult, să tricotez mult și să am un loc al meu unde să nu mă deranjeze nimenei, așa, ca un... un fotoliu foarte comod, o canapea foarte comodă...". "Colțul intim" al doamnei S.E. nu mai este însă universul închis al lui D.T. ci un "colț" al său într-un spațiu comun. De altfel, "acasă" este un spațiu mai degrabă colectiv - și anume familial - decât individual. "Intim este acolo unde te simți plăcut. - Si unde vă simți mai bine? - Fiind patru, în bucătărie e locul mult prea strâmt. Aicea (în sufragerie), aia mare poate să citească, noi stăm la televizor, aia mică poate să se joace. Deci nu contează spațiul ca mărime, după părerea mea (pentru intimitate). Poate să fie și o cameră de trei ori cât asta și mă simți bine, pentru că sunt cu ai mei" (N.G.).

Această intimitate într-un spațiu comun tine, poate, de o formă de viață

socială mai rurală sau, în orice caz, mai puțin individualistă și individualizantă decât cea atribuită în general marilor orașe. Bineînțeles, ea nu este generală și mai ales nu mai este aceeași ca înainte de 1989. Este și ea în tranziție, ca întreaga societate.

La nivelul blocului - mai precis al apartamentelor - această "tranziție" poate fi identificată în trecerea de la bucătărie la living.

Bucătărie și cameră de zi, înainte de 1989 ...

Funcția socială pe care a avut-o bucătăria în perioada comunistă nu trebuie să fie considerată (doar) ca o "supraviețuire" a unui model sătesc. Motivele sunt mult mai materiale: în ultimii ani, când încălzirea s-a redus dramatic, familiile au fost obligate să se refugieză într-un spațiu mai mic și mai ușor de încălzit. În majoritatea cazurilor acest spațiu l-a constituit bucătăria.

Pentru a putea adăposti reuniunile de familie, precum și eventualii invitați, oamenii au început să-și reamenajeze bucătăria. Mobilele de bucătărie erau foarte căutate, mai ales aceea inventie care venea în întâmpinarea nevoilor populației: bancheta de colț care mărginea masa din două părți, versiune modernizată a lavitelor din casele țărănești. Ansamblul dădea imaginea de mai mult confort și intimitate. Acest spațiu "revăzut și corectat", restrâns și multifuncțional în același timp, era spațiul sociabilității familiale, locul unde puteau să bei un păhărel cu prietenii etc.

"Camera de zi", prevăzută de către arhitecți în aproape toate blocurile, a avut destinații diferențiate. Există cel puțin trei variante posibile:

- "camera de zi" folosită ca bibliotecă și/sau birou, mai ales în cazul intelectualilor;

- "camera de zi" transformată în "cameră de oaspeți", un fel de cameră de reprezentare ca în casele țărănești, mai ales în cazul nou-veniților din zona rurală. La nevoie, această cameră putea fi folosită pentru mesele festive, pentru marile reuniuni de familie, vizitele importante etc., fiind însă puțin întrebuințată în restul timpului;

- "camera de zi" modernă, stil "living", destinată odihnei și vizitelor, mai ales în cazul cuplurilor tinere, moderne sau care se doreau astfel.

Cu excepția (dar nu întotdeauna!) cazurilor de suprapopulare, nu aceasta era deci camera care concentra sociabilitatea curentă a familiei.

... și după

"De fapt, înainte de revoluție, nu intram aproape deloc în sufragerie, doar să, din când în când. -Și acum? -Acum petrecem acolo majoritatea timpului ... ne uităm la televizor, ne întâlnim cu prietenii ..." (P.M.). Persoană foarte sociabilă, P.M. și-a schimbat și el după revoluție obișnuințele relationale: "după revoluție, de vineri până luni sunt săptămâni când nu ieșim din casă. Bine, mai vin cumpărături, mai vin ...". Pentru a completa acest tablou trebuie adăugat că bucătăria rămâne totuși camera preferată a lui P.M. în care petrece însă tot mai puțin timp. Întrebat, P.M. nu știe cum să explice aceste schimbări: "asta este, sunt timpuri, înțelegeți ...".

La nivel casnic, căderea comunismului și trecerea în "economia de piață" au făcut ca sociabilitatea să părăsească bucătăria în favoarea livingului. Explicația curentă oferită de majoritatea subiecților este că înainte de 1989 se folosea bucătăria din cauza frigului din restul casei; este adevărat, fără îndoială, dar frig a fost și în cele două ierni de după 1989 ... La o privire mai atentă constatăm că îndeosebi televizorul este la originea acestei schimbări: televizorul nu se ține nici în bucătărie, nici în dormitor, cum

făcea N.T. înainte. Acum există cel puțin trei canale de televiziune cu programe pe tot parcursul zilei. Livingul regroupează din ce în ce mai mult familia, invitații, și de aceea se pune problema reamenajării lui conform noilor sale funcții. Dacă ar dispune de mijloacele necesare, oamenii ar investi mai degrabă în living decât în mobilele de bucătărie, ca odinioară: "uite, această bibliotecă dispare, aicea va fi un fototapet (...). După aia, fotoliile astăzi schimbă ... să dispară masa aia, va veni un alt aranjament floral acolo ... o să-mi iau o combinație muzicală d-acolo (din Occident), nu c-aicea n-ar fi, dar de calitatea celor de-acolo nu sunt astăzi de-aicea". "Sursa sa de inspirație" - cum spune G., o reprezintă familia nașului său care este marină și care a putut să-si mobileze apartamentul cu obiecte cumpărate "acolo", după modelul caselor pe care le-a văzut în timpul escalelor. G. însuși a călătorit mult după 1989, iar gusturile sale par să se fi schimbat.

Livingul nu are un rol la fel de important în toate familiile. Pentru a bea un păharel cu prietenii apropiati este preferată adesea tot bucătăria. În familia F. spațiile destinate dormitorului se extind spre camera de zi unde se culcă soțul, ceea ce face ca livingul să-si piardă din specificitate. Se simte însă pretutindeni o "tranzitie" globală și difuză dinspre bucătărie spre camera de zi.

Masa mare, mesele mici

"Toată lumea, cei care au venit la noi ne-au întrebat: cum suportați masa în sufragerie? Da, într-adevăr, e mai demodat. Să fie sufrageria mai liberă cu fotoliile, și să stai cât de cât mai comod. Dar noi suntem mulți, adică suntem 6, și-n fiecare seară noi în sufragerie luăm masa, nu în bucătărie, sau mâncam așa, pe rând. Deci masa nu lipsește din sufragerie, asta voi am să vă spun, că nu putem renunța ..." (I.T.).

Masa mare din sufragerie, așa "demodată" cum este ea, rămâne un obiect de care foarte mulți nu se pot lipsi. Ea reunește familia în fiecare zi, iar în zilele de sărbătoare grupează în jurul ei membrii familiei și rudele. "Masa mare" rămâne un simbol al vieții familiale de tip patriarchal, păstrată uneori cu mândrie, ca în cazul familiei Gr. C.D. vorbește cu ironie despre "aceste mese mici, să stai în genunchi lângă ea să bei cafeaua". Gr., dimpotrivă, visează o astfel de măsuță din clipa în care a vîzut-o prima dată; alții sunt mai degrabă conservatori. Între cele două extreme, o întreagă panoplie de "mese mari" din ce în ce mai mici și fotoliu din ce în ce mai mari. Trecerea de la "masa mare" la "măsuțe" semnifică trecerea de la un stil de viață la altul. Este, într-un fel, dorința de a sparge tiparele tradiției patriarcale pentru a asigura o mai mare libertate individuală și suplețe, asociată deja stilului fast food. Astfel, a mâncă nu mai reprezintă un ritual familial și un mod de a primi oaspeți: sarmalele sunt înlocuite cu băuturi și "ceva de ronjăit". Trecerea de la "masa mare" la "măsuțe" este de asemenea și expresia unui soi de "revoltă împotriva tatălui": tinerii mănâncă din ce în ce mai rar "în familie", la ore fixe și într-un mod ritualizat, preferând mesele frugale, la orice oră din zi. Nu este întâmplător că tocmai tinerii din familiile sau cuplurile tinere nu mai pun preț pe obișnuita masă mare familială, loc al unei sociabilități vechi patriarcale devenită desuetă pentru ei, aceasta fiind înlocuită cu măsuțele joase și fotoliile largi ale unei sociabilități relaxate.

"Parcul"

Blocul 311 este construit în formă de "L". În spate, delimitat de cele două laturi ale blocului și "ciupind" puțin din terenurile învecinate se află ceea ce locuitorii numesc cu mândrie "parcul" sau "grădina": "A fost și mai frumoasă, dar eu nu m-am simțit bine.

Oamenii trebuie să-i antrenezi, trebuie să dai un exemplu tu. - Înțeleg că dumneavoastră ați fost cu inițiativa... - Da, da, eu am fost cu inițiativa... încă mi-am... chiar din sănătate pentru această curte, aşa... Mi-am neglijat interesele mele. Mi-a plăcut totușă... avea cel puțin 130... numai de trandafiri. Era o frumusețe..." (A.T.)

A.T., administrator al blocului încă de la începuturi, persoană energetică și cu inițiativă, a avut ideea folosirii terenului aferent (și chiar ceva mai mult decât atât...) pentru a face o grădină pentru toată lumea. Pentru a pune în practică această idee, s-a folosit de indicațiile de partid, care impuneau cultivarea fiecărui metru pătrat din jurul blocului și de relațiile personale la primărie, unde lucrașe ca funcționar. Locuitorii s-au pus pe lucru, au împrejmuit terenul pe care l-au considerat ca fiind al lor și au amenajat un mic parc, apariție destul de insolită în peisajul general al cartierului. După spusele lui A.T., acesta ar fi rezultatul unei inițiative personale puse în practică datorită unei voînțe puternice și puterii de convingere. Ascultându-i însă și pe ceilalți, am constatat că au fost mai multe persoane care au participat la această inițiativă, care au pus în joc propriile relații și care se consideră, prin urmare, (co)fondatori ai "parcului": "Soțul meu a făcut tot ce a făcut aici, adică tot spațiul verde, el fiind și în domeniul (I.S. este horticultor), el a pus aici și după aceea ceilalți l-au îngrijit", ne spune soția lui I.S. "Noi am amenajat-o. Da, noi locuitorii, nu toți, că nu se mutaseră toți, dar o parte din noi, toți am participat aici, că era numai moloz: am săpat, administratorul respectiv, un om foarte... avea cunoștințe pe la sere Berceni, a adus arbustii și care mai sunt plantați și prin fața blocului, brazi și... 1 leu, 10 lei, 15 lei, 20 lei dam fiecare locatar ca să amenajăm... hai să fie mai frumos" (P.I.). "era un morman de pământ aici. Eu am fost ultimul care s-a mutat în iunie '78 aici și terenul era un morman. A adus un buldozer, au scos pietrele, am ieșit,

într-adevăr ... Oamenii au fost bine intenționați toată lumea ... Am cărat niște pietre ... nu știu, de la demolare am făcut alei, am făcut bătător, am făcut trandafiri, ne-au ajutat unii, alții, am cumpărat, mă rog, fiecare de pe unde s-a descurcat și am adus puietii - știu că, cu mașina mea am adus picioarele de la bânci, alea de beton, le-am adus eu personal cu mașina mea, pământ de flori am adus cu mașina și pui de floare, masa aia rotundă am adus-o de la demolări, era aruncată prin tăpsan ... cu domnul Michi și cu ... și așa am înjghebat ceva. Pe urmă am început și am făcut gărdulețe - un fier de aici, un fier de acolo, cu domnul Rică care era vecinul nostru și care avea aparat de sudură, ne-am gospodărit să fim și noi mai în rând cu oamenii ..." (C.D.). Fără îndoială, inițiativa și diplomația administratorului au jucat un rol important în această reușită. Dar cea mai mare reușită o constituie faptul că această inițiativă a generat o acțiune a comunității în folosul întregii comunități a blocului 311, independent deși uneori chiar împotriva structurilor administrative și de stat.

"Parcul" era un adevărat paradis pentru copii. Există chiar și o "asociație a copiilor", "avându-l ca președinte pe Dan iar vicepreședinte era Iulia. Ne organizam în fiecare sămbătă, duminică mergeam, săpam în spate, munci patriotice. - Deci domnul A.T. vă organiza? - Nu, noi ne-am organizat și el ne-a susținut. Serbări iarăși făceam în spate, la bătător, acolo, puneau cortina" (I.S.). Fiica lui I.S., care și amintește toate aceste întâmplări, a păstrat chiar un caiet cu procese-verbale, chitanțe etc.

Chiar și pentru adulți "parcul" era uneori un fel de paradis regăsit. Mama lui D.T. de exemplu, își petrecea aici cea mai mare parte a timpului: "parcă și-a proiectat sufletul ei acolo. Aici, printre betoanele reci, să n-aibă flori... Când au făcut grădinița a fost ceva deosebit pentru ea", își amintește D.T. Era mulți cei care se adunau aici, după orele de serviciu la o discuție.

Acum oamenii vorbesc despre toate acestea la timpul trecut, și e greu, uneori, să refaci imaginea a ceea ce a fost odată "parcul". Viața socială care se desfășoară aici este pe cale de a dispărea. Administratorul consideră că de vină e boala sa care, în ultimul timp, l-a împiedicat să se mai ocupe de "parc". Motivele sunt însă altele. "E bine pentru copii", continuă să spună părinții, dar copiii, cu excepția celor foarte mici, nu prea mai stau în parc. Adulții mai trec pe aici din când în când, dar mai mult din întâmplare: "- Și mai iești câteodată pe bancă? - Mai ieșim câteodată ... - Împreună sau ... - Depinde, nu prea ne potrivim amândoi. Când femeia întinde rufe acolo o ajut, după aia ne mai hodinim, mai stăm de vorbă". În ceea ce-i privește pe tineri, aceștia ar vrea să pună stăpânire pe "parc": vin aici în grupuri, aduc băutură și muzică ... dar sunt ocărăți de "babă", cum le spun ei, așa că sfârșesc prin a se duce în altă parte.

În general vorbind, mizele sociabilității nu mai sunt aici.

Casa scărilor - un "no man's land"?

"Adică fiecare crede că proprietatea este de la ușă în casă numai. Dar și scara este tot a noastră. (Pe oameni) nu-i interesează ce se petrece pe scară", se plângă C.D. Si-a propus chiar să facă unele modificări: "eu intenționez să fac intrarea aia, să vopsesc ușile, să vopsesc la scări, așa, să fie, când intră cineva, cartea de vizită a unui bloc și a unei case. Degeaba în casă e lux și când intri pe scară este ca într-un grajd ...".

Ai putea crede, auzindu-l cum vorbește, că ceilalți nu sunt deloc preocupăți de această parte a blocului. Și după cum arată casa scărilor, așa și este: partea cea mai prost întreținută, cea mai puțin pusă în valoare. Pe ordinea de zi a adunărilor comitetului de bloc, ea este adesea un motiv de conflict:

copiii pictează pereti, deci ei sunt principalii vinovați, iar când se pune problema reparațiilor cei care nu au copii nu vor să-și asume aceste cheltuieli.

Nu este doar un conflict administrativ, ci un fel de conflict social, de "împărțire a zonelor de influență", ca să spunem așa: apartamentele, "parcul" sunt spațiile-adulte: casa scărilor, devenită mai mult sau mai puțin un *no man's land*, este sub stăpânirea copiilor și a tinerilor care fac din ea propriul teritoriu. Un teritoriu care e și cel al revoltei, unde se adună în mici grupuri și uneori beau, sparg și fac graffiti pe pereti. Există în București blocuri în care acest fenomen a luat proporții dramatice, obligându-i pe locatari să ia măsuri suplimentare, concretizate în multiplicarea numărului de grilaje, instalarea interfonului etc. În cazul blocului 311 nu s-a ajuns totuși la această situație. Nu încă ...

VECINATATE ȘI RUDENIE. ETNOLOGIA FORMELOR DE SOCIALBILITATE

Am încercat să prezintăm în capitolul precedent o topografie a sociabilității legată de spațiile construite din bloc și în interacțiune cu acestea. Analiza formelor de sociabilitate nu este decât o abordare complementară a relațiilor pe care locatarii le stabilesc între ei și/sau cu alții în afara blocului. În primul caz este vorba mai degrabă de o sociabilitate "materializată", de urmele acesteia în spațiile și obiectele concrete; în celălalt caz obiectivul analizei îl constituie în primul rând "rețelele" de sociabilitate. De fapt este vorba de două modalități diferite și complementare de lectură ale aceluiași fenomen global.

Generații și epoci

Continuind anchetele noastre asupra formelor de sociabilitate în blocul 311, ne-am dat seama că este dificil să vorbim laolaltă despre adulți și tineri. Pe parcursul interviurilor s-au profilat forme diferite, dacă nu chiar opuse de sociabilitate, cu motive și mecanisme diferite. Fără a putea vorbi despre o ruptură totală între generații, emergența a două universuri diferite de sociabilitate este totuși evidentă. Am hotărât deci să le prezentăm separat.

Această distanță intergenerațională a fost exacerbată după 1989 de modificarea formelor de sociabilitate la scară întregi societăți. "Înainte" și "după" sunt repere indispensabile pentru o astfel de analiză, repere a căror importanță nu am apreciat-o corect, din păcate, la începutul acestei anchete. Am ajuns astfel în situația de a avea interviuri la un timp nedefinit, la vecinătate, rude și prieteni în general, fără să fim prea siguri dacă ele vizau situații prezente sau trecute și dacă s-a schimbat ceva - și dacă da, în ce măsură - astăzi în comparație cu ieri. Pentru a localiza aceste interviuri suntem mai mult sau mai puțin prizonieri ai precizărilor spontane făcute de către subiecți: "înainte era așa - astăzi este așa". Este dificil de realizat deci, pentru moment, o analiză comparativă sistematică.

Despre buna vecinătate, în general

"Eu am avut concepția: vecinii sunt cei mai apropiati de casă. N-ai un... ceva - nu fugi la verisoara din cartierul celălalt - fugi la un vecin. Ti s-a făcut rău, tot la un vecin te-ai dus. Si pentru asta eu totdeauna am căutat să mă am bine ci vecinii" (Doamna D). Mai puțin pragmatic, C.D., nici distant, nici intim cu vecinii, declară "o egalitate cu toată scară". Practic însă, această dorință nu se

realizează întotdeauna. Cu C.F., de exemplu, relațiile sunt de multe ori conflictuale, relațiile sunt aproape inexistente, se închid în casă, nu primesc pe nimenei (de altfel nici pe noi nu ne-au primi) și sunt bănuiri că au în casă un depozit de marfă pentru "piata neagră"). Vecinătatea rămâne totuși o comunitate de apartenență foarte puternică: când G. a făcut parastasul mamei sale s-a dus și-a dat de pomană vecinilor defunctei, în blocul din cartierul Băneasa unde locuise. I-a invitat de asemenea și pe vecinii din blocul unde locuiește el: "au venit, care au venit... că nu poti obliga omul, dar așa e obiceiul să inviți pe toți în amintirea mortului" (G.). Vecinii de bloc rămân un grup de apartenență și după moarte.

Orizontală și verticală

Dispunerea relațiilor de vecinătate pe grade de intensitate și de proximitate pare să confirme o constatare destul de răspândită că relațiile "simple" (de întrajutorare, o întâlnire la o cafea din când în când etc.) sunt mai degrabă de genul "ușă-n ușă": a coborfi sau a urca un etaj este deja un obstacol la acest nivel al relațiilor. Această vecinătate de "palier" face ca mai ales în cazul blocurilor cu opt sau zece niveluri, să existe în fapt mai multe vecinătăți. Pe de altă parte, există totdeauna și canale relationale, care fac legătura între vecinătățile restrânse. Cea mai importantă o constituie copiii, care se împrietenesc la joacă, în afara blocului și sfărșesc prin apropia familiile părintilor lor. Există apoi "colportorii", care se mișcă pe verticală, fac vizite și întrețin astfel o comunitate "folclorică" a blocului.

O cafeluță, un păhărel ...

"Eu nu beau alcool și dacă nu beau alcool nu pot să mă asociez", constată C.D. Pretextul și în același timp cel mai frecvent

BLOCUL ÎNTRE LOC ȘI LOCUIRE

mijloc de sociabilitate, între bărbați mai ales, reprezentă adunarea în jurul unui păharel. A nu participa la acest ritual riscă să devină un handicap social: prezența unei astfel de persoane nu este dorită, mai mult, este chiar evitată. Mărturisirea lui C.D. este semnificativă: "am fost invitat de multe ori la D., jos, ei acolo au scos un pahar de coniac. Dacă am vrut să refuz nu spus că nu sunt... că nu se face asta... Si atunci nici nu m-am mai dus, decât să-i necăjesc pe oameni, prefer să stau acasă".

La polul opus, se află P., foarte sociabil, care cunoaște pe totă lumea, "în tot Bucureștiul și în afara... Una peste alte, o dată pe zi, luăm o bere-două (cu prietenii)... Si găsiți totdeauna pe cineva cu care să vorbiți? - Absolut, absolut, nu există să nu fie. Ce, unul e puțin..."

Echivalentul feminin al "păharelului" este cafeaua. Femeile se invită reciproc la o "cafeluță". "Dânsii nu e cu băutura, da' mai merg pe la soție, mai beau o cafea...", ne explică soțul lui P.

La acest nivel al "simplelor relații de bună vecinătate" există o anumită ritualizare a întâlnirilor care se stabilesc mai degrabă între persoane de același sex. A face parte din această rețea elementară de sociabilitate presupune participarea la aceste practici obișnuite. Refuzul de a participa, pentru un motiv sau altul, atrage de obicei excluderea sau auto-excluderea.

Schimburi de copii și structuri de vecinătate

Titlul este, evident, o parafrază la problematica "schimburilor de femei" și a "structurilor de rudenie", atât de îndrăgite în antropologia socială. Trimiterea la această problematică nu este nici întâmplătoare și nici lipsită de acoperire; ea are în vedere faptul că există adevărate structuri de vecinătate generate și dezvoltate prin "circulația copiilor", de regulă de aceeași

vârstă, între familiile părintilor lor: "Cu familia de sub noi, cu M., v-am spus, relațiile sunt foarte bune, de vecinătate. Ca dovedă, noi stăm aicea și nevastă-mea e la dânsii... Si fiul lor, mama lui nu stia ce știm noi despre el, zile și zile era aicea, adormea la noi..." (N.Gr.). "Vecina de ușă, doamna G., astă mică (fata ei), am adoptat-o. Cum se trezește, cum vine la noi... De altfel și doamna M. care a stat aici înaintea doamnei G., ea avea un nepoțel, el de asemenea, fiind copii mai mulți la mine în casă, era tot aici" (S.I.).

Prin relațiile dintre copiii de aceeași vârstă - sau pur și simplu prin intermediul copiilor - familiile părintilor pot să treacă de la statutul de vecini la cel de "prieni de familie": ei sunt integrați sociabilității familiale, participă la sărbători și universări etc. Există de asemenea un fel de adoptiune reciprocă a copiilor, aceștia putând să fie primiți, hrăniți și uneori chiar adăpostiți de către "prieni de familie". Avantajele economice nu sunt nici ele de neglijat deoarece aceste structuri de vecinătate sunt în același timp structuri de ajutorare reciprocă pentru părinții care pot să-și asume, pe rând, responsabilitatea supravegherii și îngrijirii copiilor.

Aceste "schimburi de copii", care merg până la "adoptiunea" de care vorbește doamna E.S., generează adevărate structuri de vecinătate, "endogame" s-ar putea spune, ele evoluând în interiorul comunității blocului. Si cum alegerea partenerilor este relativ limitată prin încetarea condițiile vecinătății în cadrul blocului, un nou amestec social se produce, care șterge diferențele în funcție de întâlnirile locative. Multiplicat prin sutele de mii de blocuri, acest "metisaj social" devine un fenomen global, la scară întregii societăți.

Mijlocul obișnuit de a "corecta", eventual, acest amestec este alegerea școlii (liceului) pentru copii. "Eu sunt un tată mai... mai de modă veche, declară M. Înainte să dea examen la liceu (fetele sale), eu m-am interesat, m-am dus la "Lăzăr", la "Sf. Sava"

și la "Neculce", am studiat mai din timp și mi-am dat seama că "Măgurele" astă e căt de căt mai ferit de niște tentații. Ca să poată să învețe." Pentru "a putea învăța", copiilor li se aleg școli recunoscute drept bune, adesea îndepărtațe de casă (20 km, în cazul fetelor lui M.). Astfel anturajul "dat" al copiilor este schimbat cu un anturaj "ales" conform unor criterii explicit sau implicit elitiste: "Am ales școală nr. 150 la Cotroceni nu din snobism ... și Bogdan are o concurență acolo ... Da, sunt bune, profesori buni și chiar ei au spus că nu ver copiii din cartier", explică T. și M.G. Este evident că părinții au un rol important în alegerea pe care o face un copil de șapte ani ... Micuțul Alexandru se joacă în continuare cu copiii din bloc, dar are și relații cu colegi de școală ai căror părinți sunt "tipi bine": "De exemplu, la Alexandru, sunt amândoi economisti. El e pe cibernetică, pe informatică, și e un tip deștept la mințe ... a dat și la o bursă pentru Statele Unite. Pe urmă, familia D., cu ei am fost în relații mai strânse, chiar ne-am și vizitat ...".

Tot prin intermediul copiilor, partenerii sunt aleși dintr-un cerc mai larg și mai ales dintr-un mediu electiv. Rețelele "endogame", impuse prin teritorialitatea blocului, cedează locul rețelelor "exogame" a căror motivație, declarată sau nu, este de (re)constituire a diferențelor sociale.

Rețeaua familială - descompunere și recomponere

Bunicul lui M.G., comerciant, a construit trei corpuri de casă pentru cei trei copii ai săi. M.G. s-a născut aici, în casa tatălui său și și-a petrecut copilaria împreună cu unchii, mătușile și verii săi. Când au fost demolați, în 1977, li s-au propus mai multe variante de locuințe, în diferite cartiere. Dizolvarea rețelei familiale? Da și nu, pentru că fiecare a avut în vedere tot criteriul

familiale dar selective, ca să spunem așa: un unchi a ales un cartier din estul Bucureștiului pentru a fi mai aproape de fiul său care, căsătorindu-se, primise un apartament în acea zonă; M.G. a preferat acest cartier, în virtutea apropierei de familia soției etc. M.G. ar fi dorit să ia un apartament pentru el, soție și copii și o garsonieră pentru tatăl său, dar acesta, folosindu-se în secret de o relație pe care-o avea, a obținut un apartament cu patru camere pentru a locui toți împreună. Ducându-se la ICRAL, funcționarul i-a explicat că nu poate face nimic pentru că "ne-a venit un telefon prea de sus, noi nu mai avem nici o putere". Și, vrând-nevrând, M.G. a ajuns să locuiască în același apartament cu tatăl său.

În general, criteriile proximității familiale au jucat un rol important în opțiunile care au determinat mutarea în blocul 311, măcar ca soluție dezirabilă: "Noi ne-am mutat aici din cauza opțiunii mamei mele; avea aici o soră care locuia la o casă cu curte și la care tinea foarte mult" (T. și M.G.); "M-am dus la primărie; știi, nu vreau mai mult de două camere - tocmai se născuse a două fetiță, aveam drept la trei camere, dar numai în sectorul 5 - da' vreau aici, în sectorul 6, să fiu mai aproape de părinți". Și exemplele ar putea continua.

Relațiile cu rudele-vecini sunt foarte puternice: "soacra mea vine adesea la noi, nu trece o săptămână fără să ne viziteze. Uneori rămâne și noaptea, sau chiar mai multe nopți la rând", declară M.G. "Familiiile nucleare" se încrucisează și se articulează în rețele familiale, spațiile private devin permeabile, "acasă" este și altundeva.

Relațiile cu ansamblul "familiei", cu rudele, se caracterizează printr-o gamă variată a gradelor de intensitate sporadice ("din an în paște") până la relații sistematice și patri-arhale, ca în cazul familiei Ga.: "Sunt toți în București, dar în cartiere diferite ... - Și vă vedeti, aveți relații cu ei? - Da, de sărbători, de zile de-astea ... În general, vin ei încoace, la mine se adună toți, toată familia.

BLOCUL ÎNTRE LOC ȘI LOCUIRE

Am avut acuma cununia fetei, am făcut-o aici, au venit rudele, frații, surorile, toți".

Dacă rudele trăiesc la țară, contactele devin mai dificile fără ca aceasta să însemne neapărat o degradare a relațiilor sau o diminuare a intensității lor. În acest caz relațiile de rudenie se suprapun relațiilor cu locurile de origine, aspect pe care îl vom prezenta într-un capitol următor.

Analiza modalităților alese de către familiile din blocul 311 pentru a sărbători Crăciunul și Anul Nou oferă o imagine de sinteză a amestecului actual de rudenie și vecinătate. Prietenii de familie și familia propriu-zisă se adună în zilele de mare sărbătoare. Uneori, separarea este marcată foarte clar: "Crăciunul e sărbătoare de familie ... Anul Nou e al tuturor ... - Și de ce e Crăciunul sărbătoare de familie? - Pentru că e o sărbătoare foarte mare ... oricum, așa am moștenit de la părinți ..." (doamna Gr.). Alteori, tocmai pentru această mare sărbătoare, ideea amestecului devine sistematică: pentru P.M., de exemplu, "sărbătoarea de Crăciun a devenit, după revoluție, cea mai importantă sărbătoare, ziua de Anul Nou trecând pe planul al doilea". P.M. a sărbătorit Crăciunul "cu familia, prietenii și câteva rude mai apropiate".

Uneori, vecinii foarte apropiati sunt integrați în familie, devenind nașii copiilor sau ai tinerelor cupluri: o vecină "de la etajul II" a devenit nașa copiilor lui Ga., o altă, "care stă chiar în față", este nașa care i-a căsătorit pe P. etc. În zilele de sărbătoare se adună cu totii în jurul mesei mari, integrați în familie.

Accesele cîteva observații realizate la scară redusă a unui bloc ne permit totuși să întrevădem un fenomen mai important, la scară largă, fără a putea face, bineînțeles, aprecieri cantitative: recomponerea rețelelor familiale în mediile urbane noi. Nu este vorba aici despre o "restaurare" a familiei de tip tradițional, sătesc, și nici despre "declinul" ei. Ceea ce se poate constata este tendința de a reface legăturile de sociabilitate

conform unui model mai degrabă familial. Apartenențele de vecinătate - locativă sau profesională - sunt adesea integrate familiei, în paralel cu schimbările care intervin în compoziția familiei, în funcție de vecinătăți. Strategia generală rămâne totuși mai apropiată de cea a neamului decât de cea individualistă, a familiilor nucleare moderne. Rezultatul îl constituie astfel o realitate socială sui-generis ce se cere abordată ca atare.

Sociabilitatea tinerilor din blocul 311 are drept coordonată principală grupul de prieteni, fie că este vorba de grupul teritorial al celor de la bloc, fie de cel "ideologic", de fani ai unei formații, ai unui cântăreț.

Grupul de prieteni de aceeași vîrstă (peers group) a apărut în perioada modernă a evoluției societății umane ca rezultat al diminuării rolului familiei în construirea identității copilului, apoi a tânărului. Locul familial este, cu timpul, preluat parțial de acest grup al prietenilor de aceeași vîrstă.

În formarea acestui grup teritorialitatea are un rol esențial: locuind în același bloc, întâlnindu-se mereu, copiii sfârșesc (uneori) prin a se constitui într-un grup. Școala de cartier, unde își vor petrece primii opt ani din perioada educațională obligatorie, va întări efectul acestei teritorialități în măsura în care aceiași copii se vor regăsi în aceleași clase: "dacă B. nu era cu mine coleg de clasă și tu cu A., nici tu n-ai fi fost (în grup)" (C).

Înscrierea copilului la școală de cartier era, înainte de 1989, aproape de la sine înțeleasă și în orice caz greu de evitat. "Legarea de glie" a copiilor era una dintre fățetele complexului proces de omogenizare din perioada comună. Acum aceste restricții nu mai există: ieșirea din cadrele nivelatoare este permisă și potențialitatea diferențierii este exploatață chiar de la acest nivel: liceul nu va face decât să amplifice această potențialitate.

Instituit ca un nou "teritoriu", adăugând o nouă dimensiune "spațiului" în

care se mișcă adolescentii, liceul devine o piatră de încercare pentru vechiul grup de prieteni de bloc: acesta poate să reziste presiunilor când liceele în care tinerii își continuă studiile sunt apropiate ca valoare sau poate să dispare dacă prietenii din copilărie sunt acum elevii unor licee de valori net diferite. Elev la un liceu de elită ("Lazar"), D. începe, cu timpul, "să simt că e mai deștept". "La început n-am vrut să accept ideea asta, dar cu cât trecea timpul, îmi creștea nepăsarea. Adică: Salve, salve!, un zâmbet frumos" (și atât).

Grupurile de fani, apărute în ultimele decenii ale acestui secol, cu o arie și viteză de răspândire mult amplificate de medie, sunt cadrele de asimilare și derulare ale unor modele culturale alternative numite și stiluri subculturale.

Importante pentru generarea acestor stiluri sunt îmbrăcămintea, muzica, argoul, ritualurile. Deși au existat într-o formă redusă și înainte de 1989, ele sunt vizibile și se dezvoltă exploziv în România, abia după decembrie 1989.

Rock-ul, de exemplu, era înainte o formă de protest social: rockerii "protestau împotriva rahatului din jurul nostru" (R). În acea perioadă erau "tipi care au fost tunși și bătuți de miliție" (R). Tot miliția "a opri de câteva ori curentul electric lui Minculescu (formația IRIS) când a început să cânte ceva despre libertate" (R). Muzica intra foarte greu în țară, la școală părul lung și însemnele rockerilor erau interzise. Singura deschidere, apogeul stării de protest îl constituiau concertele rock, unde atmosfera "era mai incendiara decât acum" (R).

Acum membrii acestor stiluri subculturale sunt mult mai vizibili: tinerii își pot lăsa plete, se pot rade pe cap, băieții pot purta cercei în ureche. Nu mai există restricțiile de dinainte pentru uniforma școlară, muzica se găsește mult mai ușor.

Adeptii acestor stiluri subculturale își asumă și ideologia corespunzătoare. Opoziția ideologilor este accentuată de liceu.

Nivelul valoric al liceului influențează ideologia "dominantă": în liceele industriale sunt majoritari cocalarii, iar în cele de elită rockerii. Cocalarii, subcultură a tinerilor specifică României, sunt pentru un rocker niște "tipi foarte proști în sensul intelectual al cuvântului și, în plus, ceva care provine dintr-un mediu tigănesc. Nu tigan că-i tigan neapărat, ci derivat (...). Cu apucături d-astea, foarte necontrolate (...) nu știe să fie om, să vorbească (...). Ascultă în primul rând muzică tigănească și derivele tigănești" (D).

ACESTE GRUPURI "IDELOGICE" sunt de asemenea teritorializate sau se teritorializează. În cazul rockerilor, "elită" a grupurilor de fani, teritorializarea este (și) una simbolică: "Centrul tot al nostru rămâne. E liber de ei acolo. Să vezi un cocalar acolo ar arăta ciudat" (C). Dimpotrivă, pentru cocalari teritoriul rămâne legat de regulă de cartierul de origine și încălcarea acestui teritoriu de către alți fani, rockeri în spate, riscă să fie sancționată: I. și C., împreună cu alți rockeri, au fost bătuți într-un autobuz de un grup de cocalari: un alt rocker a fost bătut tot de cocalari în Piața Gorjului.

Blocul și cartierele de blocuri reunesc însă adesea membri ai unor grupuri "ideologice" diferite. Rockeri și cocalari împreună, se cunosc, au făcut eventual parte din același grup: când se reîntâlnesc acum pot merge împreună la o bere, "totul e O.K., până se aduce vorba de muzică: ajunși aici, ne luăm la ceartă" (P). Apartenența teritorială comună estompează diferențele ideologice, dar amestecul nu merge prea departe.

Deși se definesc și se construiesc diferit (teritorial, respectiv ideologic), grupurile prietenilor de aceeași vârstă și cele ale fanilor nu se exclud reciproc. Poti apartine simultan la ambele grupuri, la unul dintre ele sau la nici unul. Nu poti fi însă rocker și cocalar în același timp.

Apărut primul în viața copiilor, grupul de prieteni de aceeași vârstă este

amenințat de alte grupuri de prieteni în timpul liceului sau de grupuri de fani (chiar și înainte de liceu). El poate ieși întărit din această confruntare dacă membrii grupului de prieteni au aceeași preferințe muzicale: noua coeziune (ascultă aceeași muzică, se îmbracă la fel etc.) o întărește pe cea veche. Astfel, relațiile se răesc; grupul prietenilor din copilărie devine plăcitor.

Dar "surgerea" tinerilor nu are loc într-un singur sens: se poate reveni la prietenii din bloc, deoarece gașca de rocker din liceu "s-a dus": "n-am prea tinut legătura, eram împrăștiati" (R).

La nivelul blocului 311 toată această compunere și recompunere, teritorială și "ideologică", a grupurilor de aceeași vîrstă a generat și formează două grupuri principale, pe care vom încerca să le prezintăm în continuare.

Grupul celor mari

Acest grup este compus din tinerii de 20-21 ani "care au copilărit împreună" (R). Au fost la școală generală, au ajuns la licee diferite, dar grupul de la bloc a supraviețuit. Din 1990 a fost "adoptat" și R., fratele mai mare al unui membru din grup. Adoptiunea lui a fost ușurată și de faptul că toți sunt rockeri; acesta a fost și unul din lianji care a întărit grupul și i-a permis să reziste atât de mult.

Grupul este format numai din băieți pentru că "e mai bine așa, între noi, băieți" (R). Se întâlnesc aproape în fiecare zi, când se întorceau de la serviciu sau de la școală: "stăm, discutăm, ne plimbăm, mai mergem la unul, la altul, o casetă, o muzică, un pahar de vin, o vorbă" (R).

La petrecerile organizate în bloc, pentru vecini nu se fac invitații; vine cine vrea: "dacă vrea, vine; dacă nu... Poate să vină neanunțat" (R).

Lianțul rămâne totuși muzica: la petreceri, "de obicei venim cu casetofonul și

casetele noastre, ca să fim siguri (...). Ascultăm cîteva melodii de ale noastre, pe urmă mergem acolo, dansăm" (R).

La fel de important ca muzica este și alcoolul: se bea cu orice ocazie și peste tot, la concerte, la un bar sau chiar în casa scărilor, spațiu cucerit de tineri. Este preferat alcoolul tare: votă sau alcool rafinat dres cu apă și diverse arome.

Muzica și alcoolul însoțesc rockerii din grup și în drumetările lor la munte, unde se simt cel mai bine.

La o bere se alătură celor din grup P. și C., cocalari de aceeași vîrstă, locuind în același bloc. Totul merge bine la întâlnirile dintre P., C. și membrii grupului până la discuțiile despre muzică. Refuzând să asculte muzică rock, P. și C. nu participă la petrecerile grupului. De asemenea, nici rockerii nu frecventează petrecerile cocalarilor.

In aprilie 1993, A., unul din membrii importanți ai grupului (înainte era "nebun, bățiv, rocker, păr lung" - R.), a devenit brusc adeptul fervent și promotorul evanghelismului. Încearcă din timp în timp să revină în grup, dar foștii prieteni l-au exclus pentru că el toată ziua "împarte tot felul de broșuri, tot să ne ia la adunări" (R). Insistențele sale au dat roade: la nici un an încă doi membri ai grupului, M. și I., participau la adunările evangeliștilor.

Alți trei membri ai grupului au început să practice alpinismul și au din ce în ce mai puțin timp și chef să se întâlnească cu vechii prieteni.

Treptat, vechiul grup de prieteni rockeri s-a spart în grupuri mai mici. Dar poate că nu este întâmplător faptul că despărțirea s-a făcut în două direcții principale: credința și alpinismul.

Grupul celor mici

Al doilea grup de prieteni de aceeași vîrstă este cel al liceenilor. Locuiesc în blocuri învecinate și au fost toți elevii

școlii generale de cartier.

Grupul era foarte unit în 1991: "mergeam peste tot... Cum ieșea unul afară, ieșea toată gașca. Unde te duceai, la un bairam, nu se putea să nu-ți inviți toți prietenii" (C). Cei patru băieți din grup erau rockeri, iar fetele fani ai formației DEPECHE MODE, dar se înțelegeau foarte bine. Se întâlneau mai ales în vacanțe, în fața scărri și vorbeau "despre tot ce-ți trecea prin cap pe moment" (C).

In 1992, de la al doilea an de liceu, grupul începe să se destrame. D., elev al unui din cele mai bune licee din București, are un nou grup de prieteni - colegii de clasă. Vechii prieteni nu-l mai interesează.

I., un alt membru al grupului, a renunțat și el să stea "p-aici, pe la bloc". A mers un timp în "Romană", unde se întâlnea cu "rockeri adevărați", apoi s-a mutat împreună cu ei în Herăstrău. Acum sunt un grup de aproape 50 de rockeri și rockerițe, în majoritate elevi de liceu. Acolo timpul liber este petrecut mai variat decât la bloc, "ca într-o tabără" (I): se joacă lapte-gros, cărți, se cântă la chitară, se discută, se spun bancuri, dar mai ales se bea.

B. a părăsit și el grupul. Acum nu mai este rocker, ascultă muzică disco.

Fetele din grup și-au găsit și ele o altă preocupare: preferă discotecile.

Grupul practic nu mai există ca grup; destrămarea lui s-a petrecut sub ochii noștri, în mai puțin de un an.

DINCOLO DE BLOC

Blocul ca locuire - sau în orice caz, acest bloc - ne apare la capitolul acestor observații ca fiind o unitate reală, adică un ansamblu de relații și reprezentări structurate într-un spațiu determinat, ca cel al blocului ca loc.

Ca orice altă unitate socială însă, blocul nu este o entitate socială închisă în sine, totdeauna existând o permeabilitate mai

mică sau mai mare a "unităților sociale". Relații și reprezentări migrează și/sau traversează unități diferite, legându-le între ele, modificându-se și modificându-le pe acestea în moduri și grade diferite. Membrii unei unități sociale aparțin, de regulă, și altor unități sociale, acesta putând, la rândul lor, comunica sau interferă unele cu altele. În cazul concret al blocului, existența locatarilor ca actori sociali nu se epuizează în limitele unității sociale a blocului; aceasta este permeabilă, deschisă prin membrii săi unei mari varietăți de alte unități sociale. Reciproca este și ea valabilă, blocul fiind "traversat" de relații și reprezentări originate în alte unități sociale. Aceasta face ca blocul, ca unitate socială, să nu aibă doar un interes monografic, de obiect elementar de analiză, ci unul de revelator social, de mijloc al unor observații cu bătăie mai largă. Posibilitatea acestei din urmă modalități de abordare a blocului este întărită și de extinderea și intensitatea pe care "fenomenul bloc" le-a avut în societatea comună și, prin extindere, în cea prezentă.

Revăzând, din această perspectivă, mecanismele și rețelele de sociabilitate care se intersectează în spațiul blocului, precum și modul lor intim de articulare, putem să întrezărim, fie doar și la modul ipotetic, fenomene și procese existente la o scară socială mai largă decât cea a blocului.

Referință rurală

Spre deosebire de orașele occidentale, construite mai degrabă în afara și împotriva puterii feudale, instalate "la țară", și astfel delimitate structural de lumea rurală, orașele românești (în mai mică măsură cele din Transilvania) au luate naștere, de regulă, în continuarea lumii sătești, ca o prelungire și specializare a unora dintre activitățile acestora. Această întrepătrundere persistă, în forme specifice, până în zilele noastre. Ea pătrunde până în locuri atât de

urbane cum sunt blocurile, chiar și acestea fiind de regulă greu de abordat corect în afara "referinței rurale".

In cazul particular al blocului observat de către noi, peste jumătate din capii de familie sunt, după cum am menționat deja, de origine rurală și am avut ocazia, în diferite analize punctuale, să întrevedem prezența satului în locuirea blocului. Dar această prezență nu este doar una spirituală, prin transfer de modele etc., ci și una păstrată efectiv prin schimbările și relațiile întreținute mai mult sau mai puțin frecvent și intens de către aproape toți locatarii. Această legătură "ombilicală" cu satul a fost întârziată, din motive diferite, atât în societatea comunăstă cât și în cea post-comunistă: înainte de 1989, ca mecanism principal al "economiei secundare", după 1989, prin legea funciară care a readus o parte din orașenii în postura de proprietari de pământ.

Prezență masivă, "referința rurală" este însă și o prezență diferențiată, indivizi și familiile diferite întreținând raporturi diferite cu lumea satului. O tipologie restrânsă a acestor forme de relationare este vizibilă și la nivelul blocului.

La extrema "urbană" a acestei tipologii se situează familia M. Pentru acestia, casa pe care și-o construiesc la țară se apropie de tipul reședinței secundare. Pentru a termina "cu tot confortul necesar", M și-a propus să vândă o parte din pământul primit prin reîmproprietărire.

La extrema cealaltă, s-ar putea plasa familia P.D. Pentru ei, gospodăria de bază pare a fi rămas la sat. Soția strâng zilnic resturile de mâncare de la spitalul unde lucrează, le adună într-un butoi de plastic pe balcon și aproape la fiecare sfârșit de săptămână duc, împreună cu cununatul, mâncarea la țară, pentru porci. Aici lucrează și pământul, pe care nu concep să-l vândă.

Simplificând la maximum lucrurile, în primul caz, blocul anexează casa de la țară ca reședință secundară, în al doilea caz gospodăria rurală anexează blocul. Modelele

de locuire nu sunt însă atât de "pure": pe de o parte, reședința secundară a lui M. nu se rezumă la vilegiatura "în sănii naturii" a orășeanului, M. dorind să crească aici porci, pentru el și pentru fete, și să cultive vie; pe de altă parte, familia D., legăți cum sunt de gospodăria de la țară, nu se gândesc cătuși de puțin să părăsească apartamentul lor de bloc la oraș.

Intre aceste două extreme conjuncturale se desfășoară mai multe forme de referințe rurale ce ar putea fi subsumate tipului generic al "satului memorie". Instalați la oraș, "orășenizați", fără a manifesta dorința reîntoarcerii, reprezentanții acestui tip poartă cu ei nostalgia activă a locurilor de origine. CD, de pildă, este constituzional un meseriaș: "Lu' frate'meu i-au plăcut caii, mie mi-au plăcut din totdeauna fiarele". Fratele a rămas la sat și a devenit șef de fermă, el a plecat la oraș și s-a făcut mecanic, devenind la un moment dat maistru. Viața sa este la oraș, printre "fiarele" sale: "credința este (însă) la sat", doar acolo se duce CD la biserică și tot acolo regăsește, emoționat, "puritatea sufletului". Dar rămâne în continuare la oraș. De asemenea P., sociabil, care cunoaște "tot Bucureștiul", visează să facă din casa sa de la țară, "un muzeu", "care, cum să spun eu, e ca să rămână așa ca-n istorie, casa bătrânească acolo, ca un muzeu, cum ar fi <măi, e din familia lui P., născut în satul respectiv>". Mai activă, nostalgia lui P., îl impinge pe acesta spre faptă și nu doar spre visare. El merge chiar mai departe, ieșind prin același din cadrele "satului memorie": recent, familia P. și-a deschis o căreiumă în satul natal la care visa de multă vreme. Ne aflăm cu aceasta în fața unui cu totul alt tip de raportare la sat, mai recent și, deocamdată, mai rar.

Dincolo de această variabilitate, un lucru rămâne relativ constant: locuirea debordează adesea locul. Încercând să destrame "vechea societate", comunismul a atacat formele de locuire, distrugând locuințele și înlocuindu-le cu locul comun al

blocurilor. Acesta s-a dovedit a nu fi totdeauna suficient de puternic pentru a limita și unifica și formele de conviețuire. Aceste forme au încercat să se refacă în forme sui-generis, inventând modele de locuire osmotică, în rețea, ce traversează mai multe locuri. Conviețuirea ieșe - sau încearcă să iasă - din spațiul celular al blocului și se desfășoară și aici și acolo: în apartamentul blocului trec să locuască părinți sau rude sau copiii vecinilor, iar cei din apartament mai locuiesc și la rudele din apropiere sau la cele de la țară. Un întreg sistem subteran de forme de locuire se țese dincolo și în pofida blocului, ca loc al uniformizării.

Omogenizare și diferențiere

Analiza mecanismelor de omogenizare și diferențiere la nivelul blocului nostru ne permite și o privire retrospectivă, fie ea și fugitivă, asupra acestor mecanisme la nivelul întregii societăți românești, comuniste și post-comuniste.

Imperativul ideologic al omogenizării sociale, pus în slujba creării unei "noi societăți" - ceea ce presupunea explicit destrămarea "celei vechi" - a fost urmat și pus în practică cu o deosebită subtilitate "sociologică". Strategia urmată poate fi rezumată destul de simplu: disloarea comunităților vechii societăți, rurale în primul rând, și atragerea lor în moara de înăcinat diferențe a "industrializării și urbanizării", urmată de reinjectarea acestor populații sărnicite cu indivizi omogenizați, cu "oameni noi". Tactica, mai exact tacticile de realizare ale acestei strategii au fost însă mai complexe și mai diverse.

La nivel macro-social, migrațiile interne au urmat un model "meteorologic", cu zone "ciclone" și "anticiclone", ducând la o "moldovenizare" treptată a întregii societăți. Aceasta a avut o dublă eficiență de slabire atât a comunităților rurale de origine, cât și a celor urbane sau "neo-urbane" de

destinație. În paralel, dar mai ales de la un anumit moment dat încolo, s-a încercat o inversare a fluxurilor migratorii vizând o "proletarizare" a satelor. Ca mecanism "ambivalent", s-a întreținut fenomenul navetei, largit sau restrâns de către Putere după nevoi și conjuncturi.

La un nivel mai restrâns, local sau microsocial, a fost jucată, în moduri diverse dar, de regulă, complementare, carteau teritorialității, bazându-se pe capacitatea locului de a îngădi locuirea și de a genera comunități - deci un soi de uniformitate - locale. Controlând "locul" se putea controla astfel, în principiu, "locuirea" și genul de comunitate rezultat din ea. Puterea va urmări în consecință cu maximă strictețe mișcările în spațiu ale indivizilor. Mai întâi, va crea pe de o parte, o nevoie de spațiu și va oferi, pe de altă parte, spații prin sistemul centralizat al repartițiilor. Cu excepția nomenclaturiștilor, cărora li se oferă ca premiu de fidelitate dreptul relativ și adesea îngelător la individualizare, grosul populației se va vedea adunat - adesea din proprie inițiativă - în tiparele uniformizatoare ale blocurilor. Această apartenență teritorială forțată impune noi vecinătăți și creează noi unități sociale în care vechile diferențieri se estompaează. Această apartenență teritorială uniformizatoare este apoi întărită prin arondarea școlară: copii din comunitatea de bloc se regăsesc în comunitatea școlară, consolidând astfel amestecul inițial. La sfârșitul studiilor, repartițiile urmău să corecteze eventualele erori de tir, adaptându-le totodată necesităților socio-economice de moment.

Măreția și mizeria acestui mecanism uniformizator - mult mai complex, bineînțeles, decât a fost el schițat în aceste câteva rânduri - au constat tocmai în mecanismul său. Bine pus la punct, în principiu, el a omis inventivitatea diferențatoare a omului: retelele sat - oraș au fost inverse și folosite împotriva Puterii ca mecanisme ale "economiei secundare" etc.,

BLOCUL ÎNTRE LOC ȘI LOCUIRE

apartamentele de bloc au început să se personalizeze, iar relațiile să se diferențieze. Cu toate acestea, pe ansamblu, presiunea uniformizatoare a fost uriașă, iar efectele ei puternic traumatizante.

Intreagă această diferențiere frustrantă izbucnește haotic după 1989. La nivelul mărunt al blocului 311, formele comunitare - precum "parcul" - sunt părăsite, sociabilitatea patriarhală, cu ritualurile și obiectele ei simbolice, este tot mai mult contestată și înlocuită, tineretul se diferențiază în grupuri de fani distințe și opuse etc. La nivelul societății, fenomenalitatea este mult mai variată și, adesea, mult mai acută. Nevoia revendicativă de diferențiere, de individualizare este încă

aproape întotdeauna prezentă. La nivel individual, succesul social este urmărit adesea ca demonstrație de diferențiere, ca reușită a individualizării, presupunând în acest caz o desprindere, chiar distrugere, a mai vechilor solidarități sociale¹. La nivel social, identitățile colective, de la rockeri la naționaliști, sunt proclamate ca identități-în-opozitie-cu, iar agresivitatea lor frecventă tradează faptul că ceea ce contează adesea mai mult este probarea diferenței și nu atât cea a identității.

Ne aflăm cu aceste considerații mult "dincolo de bloc". Poate că ele nu sunt însă fără nici o legătură cu un soi de "complex al blocului" format în perioada comunistă...

Note și bibliografie

1. Aceste observații aparțin lui Gerard Althabe (*Ethnologie et ville*, conferință din 1994).
2. Dacă satele erau pentru Gusti unități sociale care se impuneau observației aproape de la sine, în cazul unităților sociale urbane lucrurile sunt mult mai puțin evidente. Într-un fel acestea pot fi acreditate doar post-hoc, în urma analizei, fiind totodată oricând prescriptibile: un bloc, de pildă, poate să fie sau să nu fie o astfel de unitate socială în contexte sociale și/sau istorice diferite. Pentru a vorbi de o unitate socială nu este suficient să existe un loc social, ci este nevoie și de o locuire.
3. Studiind fenomenul noilor bogăți în Europa de Est, Steven Sampson constată cu uimire că majoritatea subiecților săi români invocau drept cauză principală a succesului lor "talentul" (Sampson, comunicare personală). Or, ce altceva este talentul, în acest context, decât declarația meritului individual și individualizator?